

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
OŚRODEK INFORMACJI

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
693 - 46 - 92, 625 - 76 - 23

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89

INTERNET

<http://www.cbos.pl>

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/97/2002

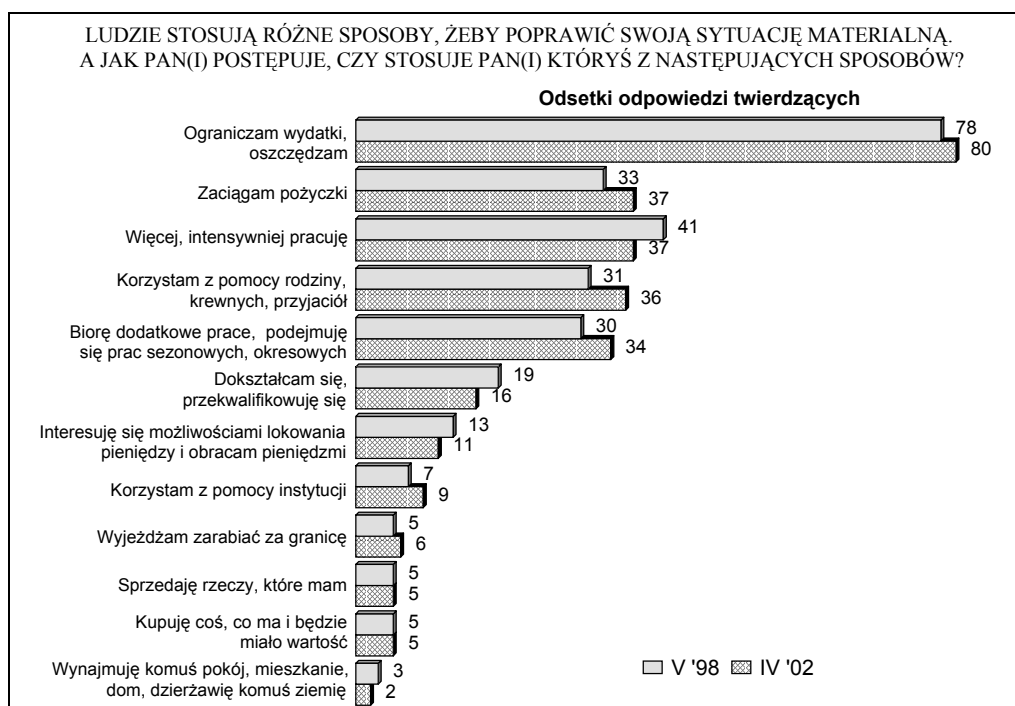
STRATEGIE RADZENIA SOBIE Z PROBLEMAMI FINANSOWYMI

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, CZERWIEC 2002

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- Próby polepszenia własnej sytuacji materialnej podejmują prawie wszyscy Polacy, jedynie 5% nie stosuje żadnego z dwunastu sposobów wymienionych w ankiecie. Najczęściej wykorzystuje się od dwóch do czterech sposobów (55%).

- Sposoby stosowane przez Polaków dzielą się na trzy strategie: **aktywną** (dokształcanie się i przekwalifikowywanie, lokowanie pieniędzy i obracanie nimi, praca bardziej intensywna, dodatkowa, sezonowa, za granicą, kupowanie wartościowych rzeczy, wynajmowanie lokali lub dzierżawienie ziemi), **umiarkowanie pasywną** (ograniczanie wydatków i oszczędzanie, zaciąganie pożyczek, korzystanie z pomocy osób bliskich) oraz **skrajnie pasywną** (wyprzedawanie się, korzystanie z instytucjonalnej pomocy społecznej).
- W ostatnich czterech latach obraz stosowanych działań niewiele się zmienił - obecnie badani nieznacznie rzadziej dokształcają się lub przekwalifikowują, rzadziej też zwiększają intensywność pracy. Nieco bardziej popularne stały się natomiast - dodatkowa, sezonowa praca, zaciąganie pożyczek oraz korzystanie z pomocy rodziny i przyjaciół. Zmiany te mogą być symptomem narastania kłopotów bytowych w rodzinach.

OPIS STRATEGII

Przemiany zapoczątkowane w roku '89 postawiły Polaków wobec konieczności zmiany strategii radzenia sobie z problemami ekonomicznymi. Kwietniowy sondaż¹ pozwala bliżej przyjrzeć się sposobom stosowanym obecnie, umożliwia też opis zmian, jakie zaszły w tej dziedzinie w ciągu ostatnich czterech lat.

Tabela 1

Ludzie stosują różne sposoby, żeby poprawić swoją sytuację materialną. A jak Pan(i) postępuje, czy stosuje Pan(i) któryś z następujących sposobów?	Odsetki odpowiedzi twierdzących (według terminów badań)	
	V '98	IV '02
Ograniczam wydatki, oszczędzam	78	80
Zaciągam pożyczki	33	37
Więcej, intensywniej pracuję	41	37
Korzystam z pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół	31	36
Biorę dodatkowe prace, podejmuję się prac sezonowych, okresowych	30	34
Dokształcam się, przekwalifikowuję się	19	16
Interesuję się możliwościami lokowania pieniędzy i obracam pieniędzmi	13	11
Korzystam z pomocy instytucji (zapomóg, zasiłków itp.)	7	9
Wyjeżdżam zarabiać za granicę	5	6
Sprzedaję rzeczy, które mam	5	5
Kupuję coś, co ma i będzie miało wartość (złoto, dzieła sztuki, działki budowlane, domy, mieszkania)	5	5
Wynajmuję komuś pokój, mieszkanie, dom, dzierżawię komuś ziemię	3	2
Inne sposoby*	2	2

* Np. sprzedaż, wynajem praw autorskich, wykorzystuję luki prawne, ulgi podatkowe, zbieram złom, puszki, próbuję prowadzić własną działalność gospodarczą.

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (143) przeprowadzono w dniach 5 - 8 kwietnia 2002 roku na 1044-osobowej reprezentatywnej próbie losowo-adresowej dorosłych mieszkańców Polski.

Z analizy czynnikowej dwunastu odpowiedzi wynika, że sposoby stosowane przez Polaków w celu poprawy swojej sytuacji materialnej dzielą się na trzy strategie.

Tabela 2. Analiza czynnikowa (rotacja Varimax)

Sposoby poprawy własnej sytuacji materialnej	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
	Strategie aktywne	Strategie umiarkowanie pasywne	Strategie skrajnie pasywne
Dokształcanie się, przekwalifikowywanie	0,617		
Lokowanie pieniędzy, obracanie nimi	0,593	-0,436	
Praca bardziej intensywna	0,581	0,397	-0,214
Praca dodatkowa, sezonowa, okresowa	0,574	0,341	
Kupowanie wartościowych rzeczy (złota, działek, domów)	0,499	-0,427	
Praca za granicą	0,415		
Wynajmowanie lokalu, dzierżawienie komuś ziemi	0,311		
Ograniczanie wydatków, oszczędzanie		0,669	
Zaciąganie pożyczek		0,484	
Korzystanie z pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół	0,235	0,482	0,281
Wyprzedawanie się			0,744
Korzystanie z pomocy instytucji (zapomóg, zasiłków itp.)			0,737
% wyjaśnianej wariancji = 41	18%	13%	10%

Pierwszy czynnik grupuje działania, które zazwyczaj wymagają szczególnej inwencji, innowacyjności. Tworzą one **strategię aktywną**, która polega na dokształcaniu się i przekwalifikowywaniu, lokowaniu pieniędzy i obracaniu nimi, a także na bardziej intensywnej pracy, na pracy dodatkowej lub wykonywanej za granicą oraz na kupowaniu wartościowych rzeczy, wynajmowaniu lokali lub dzierżawieniu ziemi.

W skład drugiego czynnika wchodzi takie działania, jak: ograniczanie wydatków i oszczędzanie, zaciąganie pożyczek oraz korzystanie z pomocy rodziny, krewnych lub przyjaciół. Jest to **strategia umiarkowanie pasywna**, wymaga bowiem pewnej pomysłowości. Umiejętność zaciskania pasa w dzisiejszych warunkach wiąże się nie tylko z koniecznością oszczędnego prowadzenia gospodarstwa domowego, ale także z dobrą znajomością rynku i umiejętnością wyboru tańszych towarów. Z kolei zaciąganie pożyczek

często wymaga dobrej orientacji w istniejących możliwościach i umiejętności wyboru najbardziej opłacalnych.

Na trzeci czynnik składają się dwa działania - wyprzedawanie swoich rzeczy oraz korzystanie z instytucjonalnej pomocy społecznej. Jest to niewątpliwie **skrajnie pasywna strategia**.

KTÓRE STRATEGIE SĄ W POLSCE NAJBARDZIEJ POPULARNE?

Badania sprzed czterech lat oraz przeprowadzone obecnie ukazują, że w naszym społeczeństwie najczęściej stosowane są działania zaliczane do **strategii umiarkowanie pasywnej**. Zdecydowanie najbardziej powszechnym sposobem radzenia sobie z problemami ekonomicznymi jest zaciskanie pasa - cztery piąte badanych deklaruje ograniczanie wydatków, oszczędzanie. Obok minimalizacji potrzeb częste jest także zaciąganie pożyczek oraz korzystanie z doraźnej pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół - każdy z tych sposobów stosuje prawie dwie piąte badanych.

Na drugim miejscu pod względem popularności lokują się niektóre działania tworzące **strategię aktywną**, a szczególnie te, które wiążą się z pracą - badani przede wszystkim więcej i bardziej intensywnie pracują (37%) lub podejmują prace dodatkowe, sezonowe (34%). Znacznie rzadziej natomiast korzystają z możliwości doksztalcania się lub przekwalifikowania - tego typu innowacyjne działania podejmuje zaledwie co szósty Polak (16%). Niewiele też osób (11%) zarabia na operacjach finansowych lokując pieniądze i obracając nimi.

Do najrzadziej stosowanych należą niewątpliwie działania wchodzące w skład **strategii skrajnie pasywnej** - zaledwie co jedenasty Polak (9%) korzysta z instytucjonalnej pomocy społecznej pobierając zapomogi, zasiłki itp., a co dwudziesty (5%) wyprzedaje swoje rzeczy, by związać koniec z końcem.

Należy jednak podkreślić, że do najmniej rozpowszechnionych należą także niektóre działania należące do strategii aktywnej - zaledwie co dwudziesty respondent kupuje rzeczy

wartościowe (np. dzieła sztuki, działki budowlane czy mieszkania) lub wyjeżdża do pracy zarobkowej za granicę. Jeszcze mniej osób przyznaje się do wynajmowania komuś lokalu lub dzierżawienia ziemi².

Porównując wyniki tegorocznego badania i zrealizowanego w roku '98 można stwierdzić, że w ciągu ostatnich czterech lat w zasadzie niewiele zmienił się obraz stosowanych przez Polaków działań mających na celu poprawę swojej sytuacji materialnej. Obecnie nieznacznie mniej osób doksztalca się lub przekwalifikowuje (spadek o 3 punkty, w granicach błędu statystycznego), mniej też pracuje bardziej intensywnie (4-punktowy spadek), nieco więcej natomiast wykonuje prace dodatkowe, sezonowe (wzrost o 4 punkty). Bardziej popularne niż cztery lata temu są ponadto dwa działania należące do strategii umiarkowanie pasywnej - nieco częściej Polacy zaciągają obecnie pożyczki (wzrost o 4 punkty) oraz korzystają z pomocy rodziny, krewnych lub przyjaciół (wzrost o 5 punktów). Zmiany te mogą być jednym z symptomów narastania kłopotów bytowych w polskich rodzinach³.

**MIĘDZY AKTYWNOŚCIĄ A SKRAJNĄ BIERNOŚCIĄ -
LICZBA STOSOWANYCH SPOSOBÓW POPRAWY BYTU**

Zmiany, jakie zaszły w ciągu ostatnich czterech lat, są bardziej widoczne, gdy porównujemy wyniki zbiorczych indeksów utworzonych ze zliczenia działań mających na celu poprawę poziomu życia stosowanych w roku '98 oraz obecnie.

Tabela 3

Liczba stosowanych sposobów poprawy swojej sytuacji materialnej	Odsetki respondentów stosujących różne sposoby poprawy swojej sytuacji materialnej
---	--

² Niewykluczone, że ten sposób poprawy standardu życia jest często zatajany, gdyż w dużym stopniu należy do szarej strefy dochodów.

³ Zob. komunikat CBOS „Kłopoty finansowe rodzin w ostatnim roku”, maj '02 (oprac. B. Wciórka).

	V '98		IV '02	
Nie stosuje żadnych sposobów	7	7	5	5
Jeden	25	27	16	16
Dwa	18	53	20	55
Trzy	20		21	
Cztery	14		14	
Pięć	9	16	12	24
Sześć	4		6	
Siedem	1		4	
Osiem	1		1	
Dziewięć	0		1	
Dziesięć	0		0	
Jedenaście	0		0	
Dwanaście	0		0	

Próby polepszenia własnej sytuacji materialnej podejmują prawie wszyscy dorośli Polacy - obecnie jedynie co dwudziesty jest całkowicie bierny, tzn. nie stosuje żadnego z dwunastu wymienionych w ankiecie sposobów poprawy. Respondenci najczęściej korzystają z dwóch do czterech sposobów radzenia sobie z problemami ekonomicznymi - pod tym względem od roku '98 nic się nie zmieniło. W ciągu ostatnich czterech lat wzrósł jednak odsetek badanych, którzy podejmują w tym celu co najmniej pięć działań (z 16% do 24%), zmalał natomiast odsetek tych, którzy stosują tylko jeden sposób (z 27% do 16%). Można sądzić, że rosnące bezrobocie i związane z tym poczucie pogorszenia się ogólnych warunków życia, a także znaczne zagrożenie utratą pracy⁴, zmusiły Polaków do rozszerzenia zakresu działań chroniących rodziny przed zubożeniem.

Zdecydowanie najbardziej aktywni w radzeniu sobie z problemami ekonomicznymi są ludzie młodzi w wieku typowym dla zakładania rodziny (od 25 do 34 lat) - niemal połowa z nich stosuje co najmniej pięć sposobów poprawy swojej sytuacji materialnej (zob. tabele aneksowe). Natomiast im badani są starsi, tym wykazują mniejszą aktywność w tym względzie. Spośród grup społeczno-zawodowych najbardziej aktywni są rolnicy (ponad dwie

⁴ Zob. komunikat CBOS „Kłopoty finansowe rodzin w ostatnim roku”, maj '02 (oprac. B.Wciórka).

piąte z nich stosuje co najmniej pięć sposobów), a także przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji (36%) oraz pracujący na własny rachunek poza rolnictwem (35%). Do najbardziej aktywnych należą również bezrobotni.

Ogólnie rzecz biorąc, postawie aktywnej - przejawiającej się w stosowaniu co najmniej pięciu działań mających na celu poprawę swojej sytuacji materialnej - niewątpliwie sprzyja wyższe wykształcenie i wysoka pozycja zawodowa. Szeroki wachlarz działań niemal równie często stosują jednak także ci, których rodziny szczególnie narażone są na zubożenie, tzn. badani znajdujący się w trudnej sytuacji z powodu bezrobocia (36%), wyjątkowo niskich dochodów przypadających na członka rodziny (34%), a także respondenci z rodzin wielodzietnych mających na utrzymaniu co najmniej troje dzieci (37%) oraz rolnicy (43%).

Poniższa tabela ukazuje, jak silnie aktywność ekonomiczna związana jest z liczbą dzieci pozostających na utrzymaniu rodziny. Najmniej aktywne są osoby, które nie mają dzieci na utrzymaniu, natomiast im więcej dzieci w gospodarstwie domowym, tym częściej respondenci stosują co najmniej pięć sposobów chroniących rodzinę przed zubożeniem.

Tabela 4

Liczba dzieci na utrzymaniu rodziny	Liczba stosowanych sposobów poprawy swojej sytuacji materialnej			
	Nie stosuje żadnych sposobów	Jeden sposób	Od dwóch do czterech sposobów	Co najmniej pięć sposobów
	w procentach			
Brak dzieci na utrzymaniu	8	19	55	18
Jedno dziecko	4	15	59	22
Dwoje dzieci	4	13	52	31
Troje lub więcej	2	12	49	37

Aktywnemu podnoszeniu poziomu życia sprzyja również prawicowa orientacja polityczna (co najmniej pięć sposobów stosuje 32% badanych o poglądach prawicowych i tylko 18% identyfikujących się z lewicą).

OBRAZ ZRÓŻNICOWAŃ SPOŁECZNYCH

Wybór sposobów stosowanych w celu poprawy poziomu życia silnie wiąże się z sytuacją finansową rodziny, określoną przez przeciętne miesięczne dochody przypadające na osobę w gospodarstwie domowym respondenta⁵. Zróżnicowanie poziomu życia badanych stosujących różne działania mające na celu poprawę bytu ukazuje poniższa tabela.

Tabela 5

Sposoby poprawy własnej sytuacji materialnej	Przeciętny miesięczny dochód na osobę w gospodarstwie domowym
Strategia aktywne	
Kupowanie wartościowych rzeczy	1354 zł
Lokowanie pieniędzy, obracanie nimi	1215 zł
Wynajmowanie lokalu, dzierżawienie ziemi	902 zł
Dokształcanie się, przekwalifikowywanie	809 zł
Praca bardziej intensywna	697 zł
Praca za granicą	630 zł
Praca dodatkowa, sezonowa, okresowa	620 zł
Strategia umiarkowanie pasywna	
Ograniczanie wydatków, oszczędzanie	606 zł
Zaciąganie pożyczek	582 zł
Korzystanie z pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół	545 zł
Strategia skrajnie pasywna	
Wyprzedawanie się	526 zł
Korzystanie z pomocy instytucji (zapomóg, zasiłków itp.)	364 zł

Badani ograniczający się do strategii **skrajnie pasywnej** znajdują się w stosunkowo najgorszej sytuacji finansowej, ich rodziny osiągają przeciętne miesięczne dochody w wysokości od 364 zł do 526 zł (średnio 445 zł) na osobę. Znacznie lepiej sytuowani są respondenci stosujący strategię **umiarkowanie pasywną** (odpowiednio od 545 zł do 606 zł, średnio 578 zł). W najlepszej sytuacji finansowej są natomiast osoby, które stosują strategię **aktywną** - osiągają one dochody *per capita* w wysokości od 620 zł do 1354 zł (średnio 890

⁵ Według kwietniowego sondażu, przeciętne miesięczne dochody przypadające na członka rodziny wynosiły 665 zł. Zob. komunikat CBOS „Materiałny wymiar życia rodzin”, maj ‘02 (oprac. B. Wciórka).

zł). Na podstawie tego można sądzić, że sytuacja finansowa rodzin w znacznej mierze zależy od tego, jakie strategie podejmują badani w celu jej poprawy. Istnieje jednak także zależność odwrotna - to sytuacja finansowa rodziny wyznacza typ działań podejmowanych w celu podniesienia poziomu życia (zob. tabele aneksowe).

Najlepsza **sytuacja finansowa rodziny** (średnie miesięczne dochody w wysokości powyżej 800 zł na osobę) oraz dobre **warunki materialne gospodarstwa domowego** sprzyjają podejmowaniu - obok innych sposobów (tzn. zaciskania pasa, bardziej intensywnej i dodatkowej pracy, zaciągania pożyczek oraz korzystania z pomocy rodziny, krewnych lub przyjaciół) - również działań wymagających największej aktywności (ale także środków finansowych), takich jak: doksztalanie się i przekwalifikowanie, lokowanie pieniędzy i obracanie nimi oraz kupowanie wartościowych dóbr. Im niższe natomiast dochody na osobę w rodzinie i gorsze warunki materialne gospodarstw domowych, tym częściej badani są zmuszeni do tego, by ograniczać wydatki i oszczędzać, zaciągać pożyczki, korzystać ze wsparcia rodziny, krewnych lub przyjaciół, a także instytucji pomocy społecznej.

Wyraźny wpływ na wybór strategii ma także **wiek** badanych. Młody wiek (od 18 do 34 lat) sprzyja korzystaniu z pomocy rodziny, krewnych lub przyjaciół oraz doksztalaniu się lub przekwalifikowaniu, a także podejmowaniu dodatkowych prac. Na bardziej intensywną pracę najczęściej stawiają ankietowani w wieku od 25 do 44 lat, a ryzyko zaciągania pożyczek najczęściej podejmują osoby w wieku od 25 do 54 lat. Natomiast na ogół im starsi są respondenci, tym rzadziej stosują jakiegokolwiek działania zmierzające do poprawy swoich warunków bytowych.

Również **pleć** badanych ma pewien wpływ na wybór sposobów działania - mężczyźni znacznie częściej niż kobiety koncentrują się na pracy (pracują bardziej intensywnie, dodatkowo i podejmują pracę za granicą), częściej też podejmują ryzyko lokowania pieniędzy i obracania nimi, a także zaciągania pożyczek.

Wybór strategii znacznie słabiej wiąże się z **poziomem wykształcenia** respondentów. Im jest ono wyższe, tym częstsze deklaracje o doksztalaniu się lub przekwalifikowaniu, lokowaniu pieniędzy i obracaniu nimi oraz kupowaniu wartościowych dóbr, lecz w pozostałych sprawach wpływ wykształcenia nie jest już tak regularny. Wyraźnie widać

jednak, że ludzie z podstawowym wykształceniem znacznie rzadziej niż inni próbują poprawić swój byt bardziej intensywnie pracując lub podejmując prace dodatkowe - mają bowiem mniejsze szanse na rynku pracy. Rzadziej też zaciągają pożyczki - prawdopodobnie z powodu trudności z ich uzyskaniem oraz spłacaniem.

Stosunkowo słabe są związki między **pozycją społeczno-zawodową** badanych a stosowanymi przez nich sposobami poprawy swojego bytu. Można jedynie powiedzieć, że przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji znacznie częściej niż inni podnoszą swoje wykształcenie i kwalifikacje zawodowe, częściej też lokują pieniądze i obracają nimi. Natomiast pracujący na własny rachunek poza rolnictwem częściej niż pozostali bardziej intensywnie pracują. Jest to ponadto jedyna grupa społeczna, której przedstawiciele w celu poprawy bytu bardziej stawiają na intensywną pracę niż zaciskanie pasa. Z kolei robotnicy wykwalifikowani częściej niż inni decydują się na dodatkowe, sezonowe zatrudnienie oraz na wyjazdy do pracy za granicę⁶. Jedynie działanie polegające na doksztalcaniu się i przekwalifikowywaniu silnie i prostoliniowo wiąże się z pozycją społeczno-zawodową badanych (im jest ona wyższa, tym większy odsetek osób podnoszących swoje kwalifikacje).

Na zakończenie warto bliżej przyjrzeć się strategiom stosowanym przez **bezrobotnych**. Wiadomo już, że należą oni do tych, których sytuacja życiowa zmusza do szczególnej aktywności w celu ochrony rodziny przed zubożeniem (ponad jedna trzecia z nich podejmuje co najmniej pięć działań mających na celu poprawę swojej sytuacji materialnej). Bezrobotni - tak jak większość omawianych grup - przede wszystkim ograniczają swoje wydatki i oszczędzają (86%), ponad połowa z nich (54%) korzysta ponadto z pomocy rodziny, krewnych lub przyjaciół, a niewiele mniej (45%) - zaciąga pożyczki. Najczęstsze w tym środowisku są więc niewątpliwie sposoby zaliczane do strategii umiarkowanie pasywnej, częste są jednak również niektóre działania należące do strategii aktywnej, lecz wyłącznie te, które polegają na podejmowaniu się różnych prac. Ponad połowa bezrobotnych (53%) dorabia pracując sezonowo, okresowo, co trzeci (35%) stara się bardziej intensywnie pracować - co zapewne dotyczy bezrobotnych rolników, a ponadto ponad jedna ósma (13%) wyjeżdża do

⁶ Tego typu działania niemal równie często podejmują jedynie uczniowie i studenci oraz bezrobotni.

pracy za granicę. Znaczna grupa bezrobotnych stosuje też strategię skrajnie pasywną - co czwarty (26%) korzysta ze wsparcia instytucjonalnej pomocy społecznej, a co jedenasty (9%) jest zmuszony się wyprzedawać. Podkreślenia wymaga natomiast niewielkie zainteresowanie bezrobotnych możliwością podnoszenia swojego wykształcenia i zdobywania nowych kwalifikacji zawodowych (14% wskazań).

KTO DOKSZTAŁCA SIĘ I PRZEKWALIFIKOWUJE?

Ponieważ aktywność w podwyższaniu poziomu swojego wykształcenia i kwalifikacji odgrywa promodernizacyjną rolę w procesie przemian, jest niezwykle istotna w sytuacji rosnącego bezrobocia, ma także szczególne znaczenie w związku z planami integracji Polski z Unią Europejską, należy bliżej poznać jej uwarunkowania (zob. tabele aneksowe).

Obecnie zaledwie co szósty badany deklaruje, że w celu poprawy bytu dokształca się lub przekwalifikowuje (16% wobec 19% w roku '98), a szanse w tej dziedzinie są wyjątkowo silnie zróżnicowane - zależą od wieku, pozycji społeczno-zawodowej, poziomu wykształcenia oraz sytuacji finansowej i warunków materialnych, wielkości miejsca zamieszkania, a także od poglądów politycznych.

Aktywnością w tej dziedzinie wyróżniają się przede wszystkim przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji (54%), ludzie z wyższym wykształceniem (46%), uczniowie i studenci (42%), a także ogół młodzieży w wieku od 18 do 24 lat (37%). Im niższa natomiast pozycja społeczno-zawodowa, niższy poziom wykształcenia, a także dochodów przypadających na członka rodziny, gorsze warunki materialne gospodarstwa domowego, mniejsza miejscowość zamieszkania i starszy wiek badanych, tym mniej wskazań na dokształcanie się lub przekwalifikowanie. Działania takie najrzadziej podejmują rolnicy (1%) i robotnicy niewykwalifikowani (4%), ludzie z wykształceniem podstawowym (5%) i zasadniczym zawodowym (9%), najgorzej sytuowani (10%), żyjący w złych warunkach materialnych (11%), mieszkańcy wsi (10%) oraz małych miast (12%).

Barierę w zdobywaniu dodatkowego wykształcenia i kwalifikacji zawodowych stanowi więc niska pozycja społeczno-ekonomiczna oraz zamieszkiwanie na wsi lub w małym

mieście. Czynniki te kumulują się w przypadku bezrobotnych, dlatego też zaledwie co siódmy przedstawiciel tej grupy (14%) dokszałca się lub przekwalifikowuje.

Wybór tego typu aktywności wiąże się także z orientacją polityczną badanych - częściej dokszałcają się i przekwalifikowują osoby o pogłądach prawicowych (22%) niż lewicowych (14%)⁷.

Próby polepszenia własnej sytuacji materialnej podejmują prawie wszyscy Polacy - obecnie jedynie co dwudziesty nie stosuje żadnego z dwunastu sposobów wymienionych w ankiecie. W ciągu ostatnich czterech lat wyraźnie rozszerzył się zakres działań podejmowanych w celu ochrony rodziny przed zubożeniem, co wiąże się niewątpliwie z rosnącym bezrobociem i poczuciem pogarszania się ogólnych warunków życia, a także ze znacznym zagrożeniem utratą pracy.

Z analizy czynnikowej wynika, że sposoby stosowane przez Polaków w celu podniesienia poziomu życia dzielą się na trzy strategie - **aktywną** (dokszałcanie się i przekwalifikowywanie, lokowanie pieniędzy i obracanie nimi, praca bardziej intensywna, dodatkowa, sezonowa, za granicą, kupowanie wartościowych rzeczy, wynajmowanie lokali lub dzierżawienie ziemi), **umiarkowanie pasywną** (ograniczanie wydatków i oszczędzanie, zaciąganie pożyczek, korzystanie z pomocy osób bliskich) oraz **skrajnie pasywną** (wyprzedawanie się, korzystanie z instytucjonalnej pomocy społecznej).

W naszym społeczeństwie najczęściej stosowane są działania zaliczane do strategii **umiarkowanie pasywnej**. Zdecydowanie najbardziej powszechnym sposobem radzenia sobie z problemami ekonomicznymi jest zaciskanie pasa - cztery piąte badanych deklaruje, że ogranicza wydatki, oszczędza. Obok minimalizacji potrzeb częste jest także zaciąganie

⁷ Prawicowa orientacja polityczna sprzyja także podejmowaniu ryzyka lokowania pieniędzy i obracania nimi. Przede wszystkim jednak sprzyja stosowaniu szerokiego wachlarza działań mających na celu poprawę sytuacji materialnej.

pożyczek oraz korzystanie z doraźnej pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół - każdy z tych sposobów stosuje prawie dwie piąte ankietowanych.

Na drugim miejscu pod względem popularności lokują się niektóre działania tworzące **strategię aktywną**, a szczególnie te, które wiążą się z pracą - badani przede wszystkim więcej i bardziej intensywnie pracują lub podejmują prace dodatkowe, sezonowe, znacznie rzadziej natomiast korzystają z możliwości doksztalcania się lub przekwalifikowania - tego typu innowacyjne działania podejmuje zaledwie co szósty Polak. Niewiele też osób zarabia na operacjach finansowych lokując pieniądze i obracając nimi.

Do najrzadziej stosowanych należą niewątpliwie działania wchodzące w skład **strategii skrajnie pasywnej** - zaledwie co jedenasty Polak korzysta z instytucjonalnej pomocy społecznej pobierając zapomogi, zasiłki itp., a co dwudziesty wyprzedaje swoje rzeczy, by związać koniec z końcem. Należy jednak podkreślić, że do najmniej rozpowszechnionych należą także niektóre działania należące do strategii aktywnej (kupowanie wartościowych dóbr, praca za granicą, wynajmowanie komuś lokalu lub dzierżawienie ziemi).

W ciągu ostatnich czterech lat obraz stosowanych działań niewiele się zmienił. Obecnie badani nieznacznie rzadziej doksztalcają się lub przekwalifikowują, rzadziej też zwiększają intensywność pracy. Nieco bardziej popularne stały się natomiast: dodatkowa, sezonowa praca, zaciąganie pożyczek oraz korzystanie z pomocy rodziny. Zmiany te mogą być symptomem narastania kłopotów bytowych w rodzinach.

Opracowała
Bogna WCIÓRKA

A N E K S

Tabela 1. Ludzie stosują różne sposoby, żeby poprawić swoją sytuację materialną. A jak Pan(i) postępuje, czy stosuje Pan(i) któryś z następujących sposobów? 1 - Kupuję coś, co ma i będzie miało wartość (zioto, dzieła sztuki, działki budowlane, domy, mieszkania itp.); 2 - Interesuje się możliwościami lokowania pieniędzy i obracania pieniędzmi; 3 - Biorę prace dodatkowe, podejmuję się prac sezonowych, okresowych; 4 - Wyjeżdżam zarabiać za granicę; 5 - Dokształcam się, przekwalifikowuję się; 6 - Ograniczam wydatki, oszczędzam; 7 - Zaciągam pożyczki; 8 - Sprzedaję rzeczy, które mam; 9 - Więcej, intensywniej pracuję; 10 - Korzystam z pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół

Odsetki odpowiedzi twierdzących

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ogółem	5	11	34	6	16	80	37	5	37	36
Płeć										
Mężczyźni	6	13	42	8	16	79	40	5	44	37
Kobiety	5	9	26	4	16	81	34	6	30	35
Wiek										
18-24 lat	4	17	53	9	37	70	22	5	34	54
25-34	10	22	52	11	30	81	44	7	54	54
35-44	7	10	37	8	15	82	49	5	57	38
45-54	3	8	33	3	8	87	49	5	40	26
55-64	4	4	16	2	1	83	33	9	16	22
65 lat i więcej	2	1	5	0	2	75	16	3	6	19
Miejsce zamieszkania										
Wieś	4	7	34	8	10	83	35	4	42	41
Miasto do 20 tys.	3	10	35	6	12	76	41	4	35	34
20-100 tys.	8	13	28	6	17	79	41	3	31	35
101-500 tys.	6	15	41	3	25	81	35	11	39	35
501 tys. i więcej mieszk.	7	14	31	2	21	76	35	4	30	30
Wykształcenie										
Podstawowe	2	6	23	4	5	82	26	6	20	35
Zasadnicze zawodowe	4	5	42	7	9	81	44	5	44	42
Średnie	8	15	34	7	21	80	40	6	40	31
Wyższe	8	31	38	3	46	75	36	2	49	38
Grupa społ.-zaw. pracujący										
Kadra kier., inteligencja	10	35	43	3	54	74	40	1	59	37
Prac. umysł. niż. szczebla	6	17	29	4	26	85	56	7	54	43
Pracownicy fiz.- umysł.	10	23	42	4	22	79	45	2	54	31
Robotnicy wykwalifikowani	8	8	57	12	14	87	53	4	71	35
Robotnicy niewykwalifik.	0	1	40	3	4	79	31	2	55	25
Rolnicy	2	10	35	5	1	91	47	2	72	40
Pracujący na własny rach.	19	27	28	5	18	74	46	3	80	25
Bierni zawodowo										
Renciści	2	0	9	0	1	84	29	6	9	32
Emeryci	2	3	9	0	1	75	22	6	4	19
Uczniowie i studenci	5	17	5	10	42	66	15	5	12	49
Bezrobotni	3	4	53	13	14	86	45	9	35	54
Gospodynie domowe i inni	12	19	25	4	19	81	20	11	25	33
Pracuje w:										
inst. państw., publicznej	6	17	40	4	25	85	51	4	49	33
spółce właścicieli										
prywatnych i państwa	8	12	45	10	25	84	45	2	59	36
sekt. pryw. poza rolnict.	13	24	40	5	24	76	45	4	71	34
prywatnym gosp. rolnym	1	9	37	5	1	92	46	2	72	40
Dochody na jedną osobę										
Do 299 zł	1	6	36	7	10	87	50	9	30	49
300-399	0	6	38	5	15	89	40	7	50	49
400-599	4	5	37	7	14	84	41	5	41	32
600-800	5	6	35	4	14	81	35	7	30	37
Powyżej 800 zł	14	23	28	6	21	70	28	3	40	25
Ocena własnych war. mater.										
Złe	2	6	30	4	11	89	45	10	27	47
Średnie	4	8	37	6	15	81	37	3	40	34
Dobre	14	26	32	7	25	66	25	3	44	24
Udział w prakt. religijnych										
Kilka razy w tygodniu	2	6	17	4	15	79	27	8	26	33
Raz w tygodniu	5	8	33	5	14	83	37	6	35	38
1-2 razy w miesiącu	2	14	32	7	21	81	37	1	39	36
Kilka razy w roku	2	6	38	7	15	73	41	4	39	34
W ogóle nie uczestniczy	5	20	44	7	24	79	34	10	42	37
Poglądy polityczne										
Lewica	7	8	33	5	14	79	36	3	32	30
Centrum	5	13	41	6	18	85	41	7	47	38
Prawica	8	19	34	7	22	78	39	4	45	39
Trudno powiedzieć	2	5	26	6	11	78	32	6	23	38

(continued)

Tabela 1 (cd.). Ludzie stosują różne sposoby, żeby poprawić swoją sytuację materialną. A jak Pan(i) postępuje, czy stosuje Pan(i) któryś z następujących sposobów?
 11 - Korzystam z pomocy instytucji (zapomóg, zasiłków itp.);
 12 - Wynajmuję komuś pokój, mieszkanie, dom, dzierżawię komuś ziemię

Odsetki odpowiedzi twierdzących

	11	12	Liczba osób
Ogółem	9	2	1044
Płeć			
Mężczyźni	8	2	498
Kobiety	10	2	546
Wiek			
18-24 lat	6	3	161
25-34	17	3	188
35-44	12	0	193
45-54	9	1	220
55-64	7	2	116
65 lat i więcej	4	2	166
Miejsce zamieszkania			
Wieś	8	2	376
Miasto do 20 tys.	9	1	114
20-100 tys.	11	1	209
101-500 tys.	12	3	219
501 tys.i więcej mieszk.	7	2	126
Wykształcenie			
podstawowe	9	2	275
zasadnicze zawodowe	13	1	311
Srednie	9	2	354
Wyższe	2	0	104
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	0	1	70
Prac.umysł.niż.szczebła	4	1	84
Pracownicy fiz.- umysł.	6	3	77
Robotnicy wykwalifikowani	7	3	81
Robotnicy niewykwalifik.	11	5	31
Rolnicy	3	4	61
Pracujący na własny rach.	0	1	50
Bierni zawodowo			
Renciści	13	3	121
Emeryci	3	0	180
Uczniowie i studenci	7	5	84
Bezrobotni	26	0	171
Gospodynie domowe i inni	18	0	34
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	3	0	143
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	4	6	89
sekt. pryw. poza rolnict.	5	1	172
prywatnym gosp. rolnym	3	3	65
Dochody na jedną osobę			
Do 299 zł	31	0	145
300-399	12	2	92
400-599	8	1	191
600-800	3	1	159
Powyżej 800 zł	3	3	196
Ocena własnych war. mater.			
Złe	20	0	324
Srednie	5	3	491
Dobre	2	2	230
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	9	0	56
Raz w tygodniu	8	2	549
1-2 razy w miesiącu	8	1	156
Kilka razy w roku	11	0	191
W ogóle nie uczestniczy	15	6	91
Poglądy polityczne			
Lewica	8	3	270
Centrum	11	3	279
Prawica	8	2	229
Trudno powiedzieć	10	0	266

Tabela 2. Liczba stosowanych sposobów poprawy własnej sytuacji materialnej
 1 - Nie stosuje żadnego z wymienionych sposobów; 2 - Jeden sposób;
 3 - Dwa do czterech; 4 - Pięć i więcej sposobów

	(%)				
	1	2	3	4	Liczba osób
Ogółem	5	16	55	24	1044
Płeć					
Mężczyźni	5	15	52	28	498
Kobiety	6	17	57	20	546
Wiek					
18-24 lat	9	13	51	27	161
25-34	3	10	40	48	188
35-44	2	8	63	27	193
45-54	4	12	62	22	220
55-64	4	24	61	11	116
65 lat i więcej	12	34	53	2	166
Miejsce zamieszkania					
Wieś	4	12	55	29	376
Miasto do 20 tys.	9	15	51	24	114
20-100 tys.	7	17	55	21	209
101-500 tys.	3	18	54	24	219
501 tys. i więcej mieszk.	7	22	58	14	126
Wykształcenie					
Podstawowe	6	21	57	16	275
Zasadnicze zawodowe	6	13	55	27	311
Średnie	6	13	56	25	354
Wyższe	2	20	44	34	104
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	5	10	49	36	70
Prac. umysł. niż. szczebla	2	8	62	28	84
Pracownicy fiz. - umysł.	4	13	53	30	77
Robotnicy wykwalifikowani	5	4	59	32	81
Robotnicy niewykwalifik.	0	14	69	18	31
Rolnicy	1	9	48	43	61
Pracujący na własny rach.	1	10	54	35	50
Bierni zawodowo					
Renciści	7	22	64	7	121
Emeryci	8	36	52	4	180
Uczniowie i studenci	11	18	47	24	84
Bezrobotni	4	6	54	36	171
Gospodynie domowe i inni	6	19	54	21	34
Pracuje w:					
inst. państw., publicznej	4	11	59	26	143
spółce właścicieli					
prywatnych i państwa	4	5	60	32	89
sekt. pryw. poza rolnict.	3	9	55	33	172
prywatnym gosp. rolnym	0	8	50	42	65
Dochody na jedną osobę					
Do 299 zł	3	9	53	34	145
300-399	1	15	57	26	92
400-599	5	16	55	24	191
600-800	5	19	54	22	159
Powyżej 800 zł	6	16	56	21	196
Ocena własnych war. mater.					
Złe	2	12	62	23	324
Średnie	5	17	54	23	491
Dobre	9	18	46	27	230
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	9	17	59	15	56
Raz w tygodniu	6	14	56	24	549
1-2 razy w miesiącu	5	17	52	25	156
Kilka razy w roku	4	19	52	25	191
W ogóle nie uczestniczy	3	15	59	23	91
Poglądy polityczne					
Lewica	4	17	61	18	270
Centrum	4	9	58	29	279
Prawica	6	13	49	32	229
Trudno powiedzieć	7	24	51	18	266

Tabela 3. Ludzie stosują różne sposoby, żeby poprawić swoją sytuację materialną. A jak Pan(i) postępuje, czy stosuje Pan(i) któryś z następujących sposobów?

Dokształcam się, przekwalifikowuję się

(%)

	Tak	Nie	Liczba osób
Ogółem	16	84	1043
Płeć			
Mężczyźni	16	84	498
Kobiety	16	84	545
Wiek			
18-24 lat	37	63	161
25-34	30	70	188
35-44	15	85	193
45-54	8	92	220
55-64	1	99	115
65 lat i więcej	2	98	166
Miejsce zamieszkania			
Wieś	10	90	376
Miasto do 20 tys.	12	88	113
20-100 tys.	17	83	209
101-500 tys.	25	75	219
501 tys. i więcej mieszk.	21	79	126
Wykształcenie			
Podstawowe	5	95	274
Zasadnicze zawodowe	9	91	311
Srednie	21	79	354
Wyższe	46	54	104
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	54	46	70
Prac. umysł. niż. szczebla	26	74	84
Pracownicy fiz.- umysł.	22	78	77
Robotnicy wykwalifikowani	14	86	81
Robotnicy niewykwalifik.	4	96	31
Rolnicy	1	99	61
Pracujący na własny rach.	18	82	50
Bierni zawodowo			
Renciści	1	99	121
Emeryci	1	99	179
Uczniowie i studenci	42	58	84
Bezrobotni	14	86	171
Gospodynie domowe i inni	19	81	34
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	25	75	143
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	25	75	89
sekt. pryw. poza rolnict.	24	76	172
prywatnym gosp. rolnym	1	99	65
Dochody na jedną osobę			
Do 299 zł	10	90	145
300-399	15	85	92
400-599	14	86	191
600-800	14	86	158
Powyżej 800 zł	21	79	196
Ocena własnych war. mater.			
Złe	11	89	323
Srednie	15	85	491
Dobre	25	75	230
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	15	85	56
Raz w tygodniu	14	86	548
1-2 razy w miesiącu	21	79	156
Kilka razy w roku	15	85	191
W ogóle nie uczestniczy	24	76	91
Poglądy polityczne			
Lewica	14	86	269
Centrum	18	82	279
Prawica	22	78	229
Trudno powiedzieć	11	89	266